

Твори

Автор:

Марко Вовчок

Твори

Марко Вовчок

Марко Вовчок – талановита письменниця Марія Олександрівна Вілінська відіграла велику роль у становленні української реалістичної прози. Росіянка за походженням, вона написала багато творів українською мовою. Її героїні жінки-кріпачки, добрі, розумні, лагідні, попри приниження, безправність, знедоленість сподіваються хоча б на краплинку жіночого щастя.

Марко Вовчок

Інститутка. Оповідання

Інститутка

Т. Г. Шевченку

I

Люди дивуються, що я весела: надійсь, горя-біди не знала. А я зроду така вдалася. Уродись, кажуть, та і вдайся... Було, мене й б'ють (бодай не

згадувати!) – не здержу серця, заплачу; а роздумаюсь трохи – і сміюся. Бува лихо, що плаче, а бува, що й скаче, – то так і мое лишенько. Якби мені за кожною бідою моєю плакати, досі б і очі я виплакала. Батька-матері не зазнаю: сиротою зросла я, при чужині, у людях. Хоч не було діла важкого, – так забували про мене, чи я не голодна, не холодна, чи жива я...

На десятиліттях взяли мене в двір. Стара пані була не що, сумирна собі, – може, тому, що вже благенька була, ледве ноги волочила, а заговорить – тільки шам-шам, одразу й не розбереш; так куди вже бійка! не на умі. Увесь день на ганочках; нічка йде – охає та стогне. А за молодого віку, славлять, вигадочки були чималі і в неї... та треба ж колись і перестати.

За мене, то вже в дворі жили ми спокійненько; одно було горе, що з двору й ступити не пустять. Хіба вже на велике свято, що до церкви одпросимось, а в неділю й не думай. "Розволочитесь, – було, каже пані гніваючись, – не пушу!.. Не той ще вік ваш, щоб бога пильнувати: ще матимете час, – не зараз вам умирати".

Сидимо, було, день при дні у дівочій та робимо. А тихо коло тебе, як зачаровано. Тільки пані заоха або хто з дівчат на ухо за чим озветься, котора зітхне з нуду. Докучає, було, та робота, докучає, – аж пече; та що вradiш? Спасибі хоч за те, що не б'ють десять раз на день, як от по інших чуємо.

А як коли, то, було, звеселіємо не знать чого. Веселенько нам, – аж серце трепече! Коли б воля, заспівав би так, щоб і на селі лунало... Не всмілимось!.. Ізглядуємось, та сміх нас так і бере. То одна моргне бровою, а друга їй одморгує; то прив'яжуть тую до стільчика косою; інша зскочить та почне вистрибувати дибки-дибки, щоб пані не почувала, – крутиться, вертиться, тільки рукава май-май-май... Чого, було, не виробляємо!

У старої пані не було роду, окрім мала собі унучечку, – у Києві обучалась у якомусь там... от коли б вимовити... ін-сти-ту-ті... Було частенько до старої листи шле; а стара тії листи щодня вичитує, – і поплаче над ними, і попосміється. Коли пише унучечка, щоб уже приїздити за нею та додому забирати... Мати божа! увесь будинок зворухнувся: білити, мити, прибирати!.. Панночки сподіваємось! Панночка буде!

Стара пані немов одужала: коливає з кімнати до кімнати, виглядає у кожне віконце на шлях і нас туряє за село дивитись, чи не іде панночка. А нам того й

треба. Ми за той тиждень, що її виглядали, сказать, нажилися. Шлють, то біжимо-летимо... Весело зочити степ, поля красні!. Степ зелений наче втікає в тебе перед очима далеко кудись, далеко... Любо на волі дихнути!

Квіток, було, назриваєм та позаквітчуємось, як молоді, та до самого двору тими вінками величаємось. А вступаючи в двір, схопимо з себе, позакидаємо, – та так було жалко тих вінків кидати, так жалко!

II

Діждали панночки, приїхала... І що ж то за хороша з лица була! І в кого вона така вродилася! Здається, і не змалювати такої кралі!.. Стара як обійняла її, то й з рук не випускає; цілує, й милує, та любує. І по кімнатах водить, усе показує, усе розказує; а панночка тільки обертається туди-сюди та на все цікавим оком спозирає.

Посадовила її стара за стіл. І плаче, і радіє, і розпитує, і частує: "Може, тобі того з'їсти? може, того спити?" Наїдків, напиків понастановлювала; сама сіла коло неї, – не надивиться. А панночка усе прибира, наче той горобець, хутенько й чистенько. Ми з-за дверей дивимось на них і слухаємо, що то панночка говоритиме, – чи не дійдемо, які там у неї думки, яка вдача, звичай.

– Яковось-то жилося тобі, серденько, самій? – питає стара. – Ти мені не кажеш нічого.

– Ай, бабусечко! Що там розказувати! Нуда така!

– Вчили багацько?.. Чого ж вивчили тебе, кришко?

– От захотіли що знати!.. Добре вам, бабуню, було тут жити на волі; а що я витерпіла за тим ученням!.. І не нагадуйте мені його ніколи!

– Голубочко моя!.. Звісно вже – чужі люди: обижали тебе дуже... Чому ж ти мені зараз сього не прописала?

- Що се ви, бабуню? Як можна?.. Зараз дознаються..

- Бідолашечко моя!.. Скажи ж мені, як тебе там кривдили тіі невірні душі?

- Ох, бабусечко! І морено, й мучено нас – та все дурницею. І те вчи, і друге, й десяте, й п'яте... товчи та товчи, та й товчи!.. Нащо мені те знати, як по небу зорі ходять або як люди живуть поза морями та чи в їх добре там, та чи в їх недобре там? Аби я знала, чим мені себе між людьми показати...

- Та нащось же учаться люди, мое золото. От і наші панночки – на що вже бідота, та й ті верещать по-французькій.

- Е, бабуню!.. – защебетала панночка. – До французької мови і до музики добре і я бралась, – до танців тож. Що треба, то треба. На се вже кожний уважає, кожен і похвалить; а все інше – тільки морока... Учись та й забудь! І тим, що учать – нуда, і тим, що вчаться – біда. Багацько часу пропало марно!

- Так як же оце? Погано вчать?

- Кажу ж вам, що й нудно, і погано, й марно. Вони тільки й думають, як би ім гроші виплатили, а ми думаємо, як би хутче нас на волю випустили... Чого ж ви задумались, бабусю?

- Та то, серденько, що гроші брали за тебе добрі, а вчили погано. Що ж, як ти далі і все позабуваеш?

- Чи подоба ж се, бабуню? Бог із вами! Як же б то між гостями або в гостях позабувати музику, або танці, або хоч би й мову французьку?.. А про ту заморську нісенітницю, то я в одно ухо впускала, а в друге випускала, та й зовсім-таки не знаю. Цур їй!

- А як же часом хто в тебе питає, як там тіі зорі по небу ходять, абощо? Люди й осудять зараз: вчилася, та й не тямить!

- Та що се ви, бабусю? Та се я тільки вам призналась, що не знаю, а чужі зроду того й не дошмраються, нехай хоч цілий день питають. Я зо всього викручусь, іще й їх оступачу, – он як, бабусю! Хочете, я вам заспіваю? Слухайте!

І заспівала, затигла, – наче тее срібло пересипається. Стара її цілувати:
"Серденько мое! Втіхо моя!" А панночка до неї ласиться та просить:

– Купіть мені, бабусечко, по новій моді убрань хороших!

– Про се не турбуйся, дитя мое. Буде в тебе всього. Ти в мене будеш царівна над панночками!

Ми, дівчата, ізглядуємось: чого там панночки нашої не навчено! А найбільш, бачця, людей туманити!

III

– Ходім лишень, голубко, – говорить стара пані, – я хочу, щоб ти собі обрала котру дівчину. Та й веде її до нас. Ми од дверей та в куток, та купою в куточку й збилися.

– Се ваша панночка, – промовляє до нас пані. – Цілуйте її в ручку.

Панночка, чи глянула на нас, чи ні, простягла дві пучечки поцілувати.

Стара всіх нас показує, – се Ганна, а се Варка, а се Домаха...

– Боже мій! – аж крикнула панночка, разом стрепенувшись і в долоні сплеснувши: – Чи зуміє ж хто з вас мене зачесати, ушнурувати?

Стоїть і руки заложила, і дивиться на нас.

– Чому? – каже стара. – Зуміють, серце. А ні, то навчимо.

– Як тебе зовуть? – питає мене панночка та, не слухаючи мене, до пані: – Ся буде мені!

– Так і добре ж; яку схочеш, серце: нехай і ся. Гляди ж, Устино (на мене), служи добре, – панночка тебе жалуватиме.

– Ходім уже, бабуню; годі вже! – перехопила панночка; сама скривилась і перехилилась набік, і очі чогось заплющує, і з місця зривається, – от стеменний кіт, як йому з люльки в вуса пихкають...

– Треба ж, голубко, – каже стара, – її на розум навчити: се дурні голови. Я скажу те, а ти що друге, то й вийде з неї людина.

– Шкода, бабуню, що спершу їх не вчено! Тепер порайся! Було яку віддати до міста.

Та й говорять собі, наче про коней, абощо.

– Ой, Устечко! – журяться дівчата, – яково-то буде тобі, що вона така непривітна!

– А що ж, – кажу, – дівчата! Журбою поле не перейдеш, та й од долі не втечеш. Яково буде – побачимо.

Та й собі задумалась.

IV

Увечері кличуть: "Іди до панночки – розбирати". Ввійшла; а панночка стоїть перед дзеркалом і вже усе зриває з себе.

– Де се бігала? Швидше мене розбирай!.. Швидше: я спати хочу!

Я розбираю, а вона все покрикує на мене:

– Та хутче ж бо, хутче! Кинулась на ліжку:

– Роззувай!.. А вмієш ти волосся звивати? – питає.

- Ні, не вмію.

- Боже мій! Горе мое! Яка ж вона дурна!.. Іди собі!

Дівчата вже мене дожидають:

- А що, Усте? Що, сестрице? Яка вона, голубко? Що їм казати?

- Дурна я, - кажу, - дівчата, бо не вмію кіс ізвивати!..

V

Другого дня ранесенько прокинулась наша панночка. Умилась, прибралась, оббігла усі будинки, увесь двір, і в садку була. Така веселенька.

- Дома я! - каже. - Дома! Усе мені вільно!

Цілує стару панію та раз у раз питає:

- Чи скоро в гості поїдемо, бабусечко? А коли гості до нас наїдуть?

- Та нехай же я перше сама тобою натішусь, рибко, нехай на тебе надивлюся!

- Та коли ж то вже я діждусь, бабуню! В мене тільки було й думки, що приїду додому - весело буде, людно, музики, танці... Бабусенько мила, любя!

- Ну, добре, пташко! Нехай трошки приберемось, та тоді вже зараз і гостей проситиму.

Почалось прибирання тее. Стара скрині з комори викочує та оксамити, рубки тонкі вибирає, та кроїть, та приміряє на панночку. Панночка аж підскакує, аж із радощів червоніє. То до одного дзеркала скочить, то у друге зазирає; склянку води візьме, то й там любує, яка вона хороша. То заплете коси, то розплітає, то

стрічками перев'є, то вквітчається...

– Ах, бабусечко, – було викрикне, – коли вже я в атласову сукню вберуся?

– Як заручишся, дитино моя, – одказує стара. – Дам тебе за князя чи за графа, за багатиря всесвітнього!

А панночка й голову задерла, і виступає так, наче вже вона княгиня великородна.

Та тільки в них і мови було, що князі та пани вельможніі. Було, і к весіллю зовсім приберуться, і будинки поставляють кам'яні, і коней вороних позапрягають, – аж лихо! Пересипають такеньки, пересипають, – панночка й зітхне:

– Що, бабуню! Тільки говоримо... І досі ще нікого в нас не було!

– Та зажди ж бо трохи: наїде такого, що й не потовпляться.

VI

Та й справді перхнуло до нас гостей, – як на погориджу. Одні з двора, а другі у двір. Нема нам ні сну, ні спочивку: бігаємо, вслугуємо, клопочемось з ранку до вечора. Часом така юрма їх ужене, що дивуємось, яких-то вже між ними панів нема! Все тее регочеться, танцює, їсть, п'є; все тее гуляще, дак таке випещене! Інша добродійка у двері не втовпиться. А паничів що то в нас перевернулось! Аж роєм коло нашої панночки звиваються, – так, як ті джмелі, гудуть. Обійшла либонь вона їх усіх, – кого словами, а кого бровами: одного на здоров'я любенько питає; другому жалиться, що без його чогось їй смутно та дивно; которого коло себе садовить, скажи, начеб свого посім'янина. Бідахи розкохались, аж зовсім подуріли, з лица спали, схнуть. День у день наїздять до нас, одно одного попереджаючи та зизим оком накриваючи. Чи так вона всім до душі прийшла, чи не було їм тоді чого іншого розважитись, тільки так комахою й налазять і налазять. Бо, бач, чим їм у світі розважитись? Як свій молодий вік собі скрасити?.. Солодко з'їсти, п'яно спити, хороше походити, – а більше що?

VII

Потроху та помалу усе панночка на свій лад перевернула, – життя і господарство.

– Покиньте ж бо, покиньте, бабуню, плести! Хіба нікому в вас діла робити? Хто приїде, а ви все за чулкою манячите, наче прислужниця, абощо.

– Та нудно без роботи, дитино! – одказує стара.

– Візьміть книжку почитайте.

– Що я читатиму? Я вже не бачу читати.

– То так погуляйте, тільки, голубочко, не плетіть! Ви мені лучче око викольте тим дротиком!

– Та добре ж, добре, угамуйся!

Покине плести стара й нудиться. Убрала її панночка у чіпчик з стрічками рябенькими та й посадовила на крісlecky серед кімнати. Приїдуть гості – вона наготові, привітає їх.

Стара вже світом нудить, а панночка втішається:

– Як славно, бабусечко, як славно, як у нас велично та пишно!

VIII

Нас, дівчат, усіх гаптувати посадовила. Сама й учить та раз по раз надбіга, чи шиємо. І обідати йдемо, то вона хмуриться і свариться.

Далі вже що день, то вона сердитіша; вже й лає; часом щипне або штовхне стиха... та й сама почервоніє як жар, – засоромиться. Поки ж тільки не звичилася; а як оговталась, обжилася, то пізнали ми тоді, де воно в світі лихо живе.

Прийду, було, її вбирати, то вже якої наруги я од неї не натерплюся!.. Заплітаю коси – не так! Знов розплітую та заплітаю, – знов не так! Та цілий ранок на тому пробавить. Вона мене й щипає, і штирхає, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає, – чого, чого не доказує над моєю головонькою бідною!

Одного разу дожидали в нас полкових з міста. Двір замели ще звечора; у будинку прибрали, як ік великодню. Сіла панночка зачісуватись... Лишечко ж мое! Лучче б жару червоного у руку набрала, як мені довелось туманіти коло її русої коси!.. І така, і онака, і геть-пріч пішла, і знов сюди поступай; і пхати мене, і наскакувати на мене, – аж я злякалась! Та репече, та дзвякотить, та тупоче-тупоче, а далі як заплаче!.. Я в двері, а вона за мною в сад: "Я тебе на шматки розірву! Задуш тебе, гадино!" Оглянусь я на неї, – страшна така зробилась, що в мене й ноги захитались. Вона мене як схопить за шию обіруч!.. Руки холодні, як гадюки. Хочу скричати, – дух мені захопило, так і рухнула коло яблуні, та вже од холодної води прокинулась. Дивлюсь – дівчата коло мене скупчились, білі усі як крейда. Панночка на стільчику розкинулась, плаче; а стара над моєю головою стоїть і так то вже мене лає, така вже люта, – аж їй у роті чорно.

– Що ти накоїла, ледащо! Як ти сміла панночку гнівити? Я тебе на Сибірю зашлю! Я тебе з світу зжену!

А панночку вмовляє:

– Не плач, не плач, янголяточко мое: сліз твоїх вона не годна! Ще занедужаєш, боже борони, чого! Бач, рученьки холоднісінькі. Буде-бо вже, буде! Нащо сама берешся? Мені внось, що тобі не вгодно.

– А тобі, ледащице (знов свариться на мене), – а тобі буде!..

Та й не-знаю, як ще другогі біди вбігла, що мене не бито. Мабуть, того, що вже дуже була я слаба, – так пані тільки ногою мене совманула та зараз і звеліла дівчатам до хати однести.

Дівчата підняли мене й понесли, а в хаті так і впади коло мене плачучи:

- Устино, серденько! Оплакана годинонька твоя!.. Мати божа! За що се над нами таке безголов'ячко?

ІХ

Цілу весну мене теплим молоком напували, поки я трохи оченьпала.

Лежу сама, - усі на панщині, - лежу та все собі думаю:

"Таке молоде, а таке немилосердне, господи!"

У хаті холодок і тихо; стіни білі й німі; я сама з своєю душею. Вітерець шелесне та прихилить мені у віконце пахучий бузок. Опівдня сонячний промінь гарячий перекине че. рез хату ясну стягу трепечушу... наче мене жаром обсипле. Душно мені, дрімота, а сну немає. І так усе сама-самісінька із своїми думками - як у світі жити! Рада, було - боже мій, як рада! - коли зашумить садок, стемніє світ і загур. чить дощ об землю!.. От, чую, щось затупоче... регіт і гоміц... у хату до мене зграя дітей усипле. Веселі, червоні; вітають мене; вприскають мене дощем Із себе; пнуться на вікно, аетерплячі, коли той дощ ущухне; співають, вигукують:

Зійди, зійди, сонечко,

На попове полечко,

На бабине зіллячко,

На наше подвір'ячко!

Скоро сонечко з-за хмари виграло, вони так і замелись із хати. А мені ще довго-довгенько оддається то у тому кутку регіт, то у тому, наче хто у дзвіночки срібні видзвонює.

Увечері, смерком уже, вертаються з панщини люди, потомлені і варом соняшним, і тяжкою працею; всі мовчать – хіба який зітхне важко або заспіває сумної, сумної стиха...

Часом несподівано котора дівчина вбіжить до мене з будинку.

– Устино! Голубко!

– А що там у вас діється, сестрице? – спитаю її.

– Хоч не питай, Устино, – лихо! Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись іще за мене! Ох, Усте, бідна наша голівонька!

– Про мене нічого?

– Де б то нічого!.. Чому не йде до свого діла? Що вона ніжиться, мов пані з Басані? От що, коли хоч знати... Ой, забарилася ж я! Бувай здорова, Устинко!

Х

Одного ранку лежу я та думаю, коли в хату вбігла Катря.

– Іди, иди, хутенько иди, Усте!

– Куди йти?

– До панночки, до панії! Та хутенько ж бо, Усте! Послали по тебе, щоб зараз ішла. Панночка пожалувалась на тебе старій, що ти вже зовсім одужала, та не хочеш робити, служити. Іди ж бо, йди!

– Як же йти, Катре, не зділюю я по землі ступати!

– Я тебе доведу, голубко! Зможися, щоб іще гірш тобі не було. Ходім-бо, ходімо!

Ледве я доплелась до будинку. На порозі стріла панночка.

– Чого се ніжишся? Чому не йдеш служити? Ледащо ти! Постривай! Я тобі таку кару вимислю, що ти й не бачила й не чула.

Та кричить же то, боже! Аж задихалась, штовхає мене, за рукав смикає...
Годинонько ж моя! Як вона охижіла, яке страшно зробилося в неї те личко
гожее!..

На той крик і пані не задлялась прилізти... Давай мене лаяти. Ще нахвалялась і бити. А ми, спасибі богу, того не дознавали од неї, поки не вселилась панночка. Всчалися тоді в нас карності щоденні, щоденний плач. Чи хто всміхнеться (не часто всміхалися!) – панночка біжить до старої: "Бабуню, мене не шанують!" Чи хто заплаче: "Бабуню, діла не роблять, та ще й плачуть!" Та на всіх такеньки вадить та й вадить навадниця наша. А стара лютує, нас карає, – молодий вік ізгадала!

XI

Тільки і дишемо, було, як наїде гостей-паничів та трохи забуде про нас панночка. Вийде до них – ляскотить попташиному, привітна, любя – і що то? – не пізнати!.. А вже як ті паничі коло неї... Той поруч із нею шиється, а тон з кутка на неї очима світить; сей за нею у тропу точиться, а той знов збоку поглядом забирає. Вона ж між ними, мов тая перепеличка, звивається.

– Которий-то з них попадеться? – говоримо, було, дівчата... – Дознає неборак, почім ківш лиха!

Спершу стара пані тішилась велико тими гостями, а далі, як почались між ними сварки, стала думати та гадати: – не рада вже їм, да не одбити. Наїде їх силечка одна, та кожний же то домагається панночкиного привіту собі; один одного зневажає, та й сваряться і гризуться. Почала вже їх стара пані собаками (за очі) взивати. Аж так над осінь доля панночкина прийшла – і шарахнули вони усі од псі врозсип, себе самих соромлячися.

Спізнався з панночкою полковий лікар та й почав щодня вчащати. Такий він був тихий, звичайний, до кожного привітний, – і на панича не походив!.. А як з нею спізнався? Вже давненько панночки приїжджі переносили, що якийто вже там лікар полковий хороший: і брови йому чорні, і уста рум'яні, і станом високий, – така вже краса, що й не сказати! Тільки що гордий дуже, – на жодну не погляне, не заговорить, хоч там як до його не заходь...

Панночка, чуючи таке, було, частенько говорить старій:

– Якби ви, бабусечко, того лікаря до нас завітали, – нехай побачу, який!..

А стара, було, на те:

– Моя дитино, нацокотали тіі верхоумки скосирні, а ти віри пойняла... Велико диво – полковий лікар! Се злидні, бідота! Що тобі з такими заходити?

– Та нехай я тільки його побачу, бабуню! Чи справді він такий, як славлють.

– Цур йому! Ще вв'яжеться! І так уже багато коло тебе звивається, а жоден не сватає. Один одного перебиває та сваряться, – бодай ви виказились!

От же як стара одмагалась! А внучечка як на пню стала: лікаря та й лікаря! Першого ж наїзду, як жарнув полковий начал, мусила стара ними переказувати, що лікаря до себе в гостину запрошує. Ті живо погодились: "Привеземо, привеземо", кажуть.

– А коли ж ви нас одвідаєте? – питає панночка, сюдитуди обертаючись та в вічі ім заглядаючи, немов як лисеня. – Чи хутко?

– Коли ви такі ласкаві, то ми й позавтрньому будемо, – кажуть гості, як на ногах не підлітуючи. І поїхали, раденькі що дурненькі.

Та вже й убралась того дня панночка хороше! А стара супиться та все бурчить:

- Нащо нам та голь нещадима здалася! Панночка наче не чує того слова. Стара тільки тим виміщає, що нас душить.

Коли наїхали полкові, а лікаря нема. "Дякує, - кажуть, - за ласку, та нема в його часу ані години: недужих у його багато, - лічить".

- І не силуйте його, - каже стара, - нехай лічить з богом!

Панночка тільки почервоніла і уста закусила.

Та й було ж нам, як гостей випроводили! За все ми одтерпіли!..

Того ж таки тижня самого занедужала панночка. Охає і стогне, і кричить. Стара злякалась, плаче, по лікаря шле. А полковий знаючий, кажуть, та й живе ближче за всіх, - по його!

Тим часом панночка вбралась якнайкраще та й лежить у ліжку, як мальована, - дожидає.

Приїхав він, подививсь, розпитав. А вона ж то вже - і голівку хилить, і говорить, помість співає. Побув яку годинку та й прощається: "Завтра навідаюсь".

Стара пита у внучечки, внучечка задумалась, - тільки їй на питання головою киває. А як стара спитала: "Що, як лікар? Показався як?", то вона стрепенулась: "Гордий, - каже, - такий, як пан вельможний... І що він собі думає!"

Лічив-лічив той бідолаха та й закохався. Покохала його й панночка. Почули духом паничі, куди потягло, - постерегли одразу, що воно є, та й зслизли.

Стара пані тільки що головою в мур не б'ється, та нічого не врадить: "Як ви мені, бабуню, на перешкоді станете - умру!.. І не гомоніть! Не одмовляйте! Змилюйтеся!"

Стара й годі, тільки охає.

XIV

Спустило панське подвір'я; не тупочуть коні, не торохтять коляси. І панночка тихша: не лає, не б'є, не обскаржує, – все сидить та думає.

Було, скоро сонечко вийметься, лікар і котить удвуконь. Панночка вже дожидає коло вікна, гарна та убрана, і рум'яніє, як червона маківка. Він хутенько вбіжить. Яка з нас під той час мигнеться: "Здорова була, дівчино! А що панночка?"

Цілий день прогостює, було. Усе коло панночки сидить, не відступає й ступня. А стара пані то з тих дверей зирк, то з других зирк, та прислухається, що вони там між собою говорять удвійзі, та вже така її досада гризе, що вони вкупці, а розлучити несила: боялася й вона унучечки.

Ото вже й сватає він панночку. Плаче стара і журиться тяжко:

– Я ж сподівалась тебе за князя дати, за багача, за вельможного!

– Ох, боже ж мій! – крикнула панночка плачучи. – Та коли б він був багатий та вельможний, я б і гадки не мала! Давно б уже була за ним! Та коли ж таке безталання мое! Така мені доля гірка випала!

– Та хіба ж таки кращих за його нема? – не сміючи вже одмовляти, а тільки ніби питаючи, озветься знов стара.

– Для мене немає у світі кращого, – нема й не буде! Засумувала панночка, аж змарніла і зблідла. Стара зовсім скрутилась, – не зна далі, на яку ступити. Намене на те, що не йди за його, – унучечка у гнів та у плач великий. Хочє втішити: "ось поберетесь", – унучечка свою долю проклинає:

– Се господь мені лихо наслав, – каже, – і як тому лихові запобігти, не знаю.

Молодий став помічати, турбується:

- Що таке? Чого смутна?

- Та я не смутная...

- Скажи мені усю правдоньку, скажи! - просить, у руку її цілує.

- Поберемось, - говорить вона йому, - а як жити з тобою будемо? Вбого!

- От що тебе журить, серденько!.. Нащо нам тее панство, багатство, коли буде наше життя красне, наша доля весела?

- Бач, ти об мені й не думаєш! - одмовля йому. - А любо ж тобі буде, як приїде хто до нас та буде з нас глумитись: "от живуть-бідують!"

Та й заплаче.

- Серденько мое, що ж мені, бідному, в світі робити? Де взяти? Я зроду не жадав багатства, а тепер прагну всіх розкошів для тебе, тобі на втіху... Що ж я вдію? Рад би я, - каже, - небо прихилити, та не хилиться!

І почнуть отак обое собі журитись.

XV

Любила вона його, та якось чудно любила, не по-людськи. Ото навернеться, було, хто з панночок-сусідок, допитуються:

- Чи правда, що тая гординя та в тобі закохався?.. Сватає?.. Ревнивий?.. Які дари тобі дарує?.. Чи ти його поважаєш, чи він тебе слухає?

- Вважайте самі, - одказує панночка всміхаючись. Та й почне перед панночками наругу на його зводити.

- Слухайте, - каже до його, - ідьте до міста та купіть мені те й те, та хутенько! Поскоріться ж, щоб я не гнівалась!

Він зараз іде, купує там, що казано.

- Боже мій! Чого се понакуповували? Я сього не хочу! Ідьте та змініть! Мені такого не треба! От добро вишукали!

Знов іде він, міняє. Або так. Хоче він води напитись, - вона:

- Не пийте, не пийте!

- Чому?

- Я не хочу! Не пийте!

- Та коли ж я хочу пити!

- А я не хочу! Чуєте? Не хочу!

І вже так гляне чи всміхнеться, що він послухає. Коли то й розгнівається, одвертається од його, не говорить. Він уже і перепрошує, і благає - трохи не плаче.

Панночки приїжджі дивуються:

- Ото! Чи хто сподівався од його такого кохання! І що ти робила? Як ти бога просила?

Наша панночка тільки всміхається.

Питають, що він їй подарував, - вона перед ними стеле оксамити та атласи, що від старої панії має, та хвалиться:

- Це він мене обдарував!

Чудне панське кохання!

А він на тих сусідочок важким духом дише: бодай їх слід запав!

Стара тим часом розпитує про його, як він собі мається, та й напитала, що в його хутір є.

– Дитино моя! В його хутір є!

– Справді? – покрикне панночка, зірвавшись з місця. – Де? Хто казав?

– Та не дуже далеко за містом. Недавно, кажуть, од якоїсь тітки у спадку йому достався. Тітка була бездітна; він на її руках і виріс.

– Ах, боже ж мій милостивий! Чому ж се він мені не похвалився? Мабуть, невеличкий хуторець, – нічим гаразд хвалитись. А все ж хутір! Усе ж держава!

Стріла його веселенька, привітала любо, а він радіє. Не знає, що то вітають не його, – хуторець вітають!

XVI

Об різдві їх заручили. Гостей-гостей наїхало!.. Панночка така весела, балаклива; очі блищать; водиться з ним попід руки. А він і очей з неї не зведе, – аж спотикається на ході. Гульба точилась до самого світу.

Отже, скоро жених і гості з двора, панночка в плач. Плаче та на свою долю нарікає:

– Що се я поробила! Що се я починила! Та яке мое життя буде вбоге! Нащо мене мати на світ породила! Горенько мое! Доля моя сирітська!

Стара тим і заручинам не рада, та втішає унучечку, вмовляє:

- Чого плакати, моя дитино? Годі ж бо, годі!

- Чому господь не дав йому панства-багатства! - викрикну панночка та так і вмиється слізюньками, по кімнаті бігає, руки заломуючи.

- Дитино моя! Серце мое! Не плач!.. Не будеш ти багатша од усіх, та й убогою не будеш. Усе, що я маю, все твоє.

Вона як кинеться до старої, обіймає, цілує:

- Бабусечко моя, матінко! Дякую вам з душі, з серця! Аж світ мені піднявся вгору! Одродили ви мене, рідна матінко!

- Годі вже, годі, а то й я зарюмаю! Оце ж бо! - промовля стара, та й сама плаче, й сміється.

- Бабусечко, голубочко! То ви з нами житимете?

- Чого б то й бажати, та не випадає. Я такеньки міркую: зостанусь я - тутечки, у Дубцях, буду вам господарства доглядати, поряджати, а ти у хуторі хазяйствуй. А що ж? Чи там, чи там покинути, - і хазяйство переведеться, і впокою душі не матимеш. Панське око товар тучить, - недурно сказано.

- Добре, добре, бабусю! Нехай так буде!.. Ах, бабусю, ви мене, кажу, на світ одродили!

- То будь же в мене веселенька, - не плач...

- Не буду плакати, бабуню, не буду! Тільки що жених на поріг, панночка до його:

- Бабуня нам Дубці дає! Бабуня Дубці дає!

Він спокійненько собі й каже, ласкаво їй усміхаючись:

- Ти радієш, то й я рад. Я сам дуже люблю Дубці. Тут ми спізнались і покохались... Пам'ятаєш, який був тоді садок зелененький, квітчастий, - як, було,

з тобою походжаємо, говоримо?

А вона йому:

– Садок зелененький, садок квітчастий... Ти згадай, серце, які Дубці дохідні!

Молодий аж іздригнувся і дивиться на неї, – ніби його щось разом здивувало, злякало, у серце вжалило...

– Що ж? – питає панночка. – Чого на мене дивишся так? Хіба я що нелюдське сказала? Хіба не хочеш зо мною хазяйнувати?

І бере його за руку, сама всміхається любенько. І він усміхнувся:

– Ти ж моя, – каже, – хазяечка кохана!

XVII

Повеселішала панночка, клопочеться своїм посагом, загадує та й опоряджає, і сама до всього береться. Навезли з міста шевців, кравців, швачок, крамарів і крамарок. Сама ганяє, жениха турляє, – купує, крає, складає... Як у казані кипіло! Було тоді нам лишко тяжке! Бо таке наше діло: хоч панам добре ведеться, хоч ім горе йметься, а нам певно одно: кому, каже, весілля, а курці – смерть!

На весілля панів, паній понаїздило, – гуде у будинку, як у вулені. Цікаві панночки посаг розглядають, дивуються: "Ох, та яке ж оце хороше!.. Ох, і се славне!.. Он це яке!.. А се, мабуть, дуже кошовне!" Інша як побачить що, – хусточку чи сукню яку, – аж очі заплющить: так її за серце і вхопить. Так вони і липнуть до того, як мухи до меду! Ледве вже ми їх збулися.

XVIII

За тим натовпом, клопотом та трусбю, то я не урвала й годинки з людьми попрощатись. Вже коні стоять запряжені, – тоді я побігла. Не можу й словечка вимовити, тільки обіймаю старих і малих.

Молодий приїхав за нею на четверику. Коні вороні, баскіі. Правив візника плечастий, усатий, у високій шапці. З наших-таки людей, та до вельможної вподоби вивчений. Тут пани прощаються, гомонять, плачуть, а візника той сидить, як виконаний з заліза, – не обернеться, не гляне.

Посідали пани у той повіз. Мене причепили позаду, на якомусь височенному причіпку.

– З богом, Назаре! – покрикнув пан веселенько. Тихого та ясного ранку виїздили ми з села, а мороз аж тріщить. Іній запушив верби; біліли віти і сяяли проти сонця. Дівчата висипали на улицю; кланяються мені... Швидко-швиденько бігли коні, – тільки в очах усе тее промигтіло. Нема вже села. Дорога й дорога, безлюдная доріженька попереду мною...

XIX

Хутко перебігли до міста; наче межі комахню впали. Ідуть і ідуть, продають, купують. Люди, пани, москалі, перекупки. А жиди довгополі, куди не глянеш, усюди вони, наче тіі хрущі, шершавіють.

Пан звелів коней зупинити коло заїзного двору і повів свою молоду у кімнати. Візниці грошей дав – пообідай, а про мене й байдуже.

Сиджу я собі та дивлюся. Усе чуже, усе не наше! Коли хтось як гукне: "Гей, хорошая, вродливая!" Я аж здригнулась. Се візника на мене гукає. Придивляюся до його: то-то ж чорнявий, матінко! Такий чорнявий, як єсть тобі ворон. Засміявся – зубів у його незліченно, а білі ті зуби, білі, як сметана.

– А кого вам треба? – питаю його.

- Еге, кого!.. Як-то тебе звати?.. Устина, здається? Ходімо зо мною, з Назаром, пообідаймо.

Дуже я змерзла, а піти, - думаю, - як його піти? Ще пані бучу зніме!

- Спасибі вам, - одказую, - я не хочу їсти.

Візника всміхнувся: "Як собі знаєш, дівчино!" - та й пішов.

XX

Чималу ж я годину пересиділа, коли вийшли панн. Пан тоді зирк на мене!

- А що ти сидиш тут, Устинко? - питає. - Чи обідала ти?

- Гей! - крикнув на хазяїна бородатого, що тут на рундуці гроші в долоні лічив, дзвякаючи. - Дайте дівці пообідати!

Хазяїн гроші в кишеню та й побіг.

- Що це, що це? - жахнулась пані. - Ми її ждатимемо?

- А як же, серденько? - одказав пан. - Адже вона голодна та й намерзлась добре!

- То що? Вони до цього звичені. Спізнимось; я боятимусь.

- Бігай, дівчино, та хутенько! - каже мені пан. - Не загайсь, щоб тебе не дождити.

Пані почервоніла по саме волосся.

- Час їхати!

- Та вона ж голодна, серце... Дивись, як змерзла!

- Я змерзла, я, я! - та так уже на те я накрикує!

- Сідай! - гримнула далі на мене і сама у повіз ускочила.

Пан здивувався; не знає, що його думати, що його казати, - стоїть.

- Що ж? - питає пані. - Хутко? Тоді сердега сідає коло неї...

А хазяїн бородатий:

- Дівці а б еду не прикажете?

Довгенько гомоніли пани між собою, а ще довше після того мовчали.

XXI

Присмерком дочапали до хутора. В хуторянських хатах де-не-де світилось. Ідемо вулицею; стали коло будинку. На рундуці купкою стоять люди із світлом, з хлібом святим. Кланяються, вітають молодих.

- Спасибі, спасибі, - дякує пан, приймаючи хліб на свої руки. - Привіз я вам панію молоду, - чи вподобаєте?

Сам сміється, радіє; кому-то вже така краля не сподобна буде!

А пані як гляне на його, - аж іскри із очей скакнули, на лиці міниться. Люди до неї - щоб то її по-своєму вітати; а вона вихопила в когось із рук свічку та в двері - стриб! Люди так і шугнули од тих дверей, нічого панові и не одмовили.

Пан, неспокійний, смутний, пішов собі, похиливши голову.

Ввійшла і я. Дивлюсь, роздивляюсь. Світлички невеличкі, та гарні, чистенькі. Стільчики, столики-все те новеньке, аж лощиться. Чую – говорять пани. Прислухаюсь – пані моя хлипає, а пан так-то вже її благає, так благає!

– Не плач, не плач, життя мое, серце мое дороге!.. Коли б же я знав, що я тебе ображу, – звіку б не казав!

– Ти, мабуть, усіх мужиків так ізучив, що вони з тобою запанібрата!.. Гарно!.. Оглядають мене, всміхаються до мене, трохи не кинулись мене обнімати... Ох, я нещаслива!.. Та як вони сміють! – викрикну наостатку.

– Серце мое! Люди добрі, прості...

– Я не хочу нічого знати, слухати, бачити! – задріботіла пані. – Ти мене з світу хочеш оце зігнати, чи що? – вигукує ридаючи.

– Годі, годі, любочко! Ще занедужаєш... о, не плач-бо, не плач! Робитиму все так, як ти сама надумаєш. Подаруй мені сей случай.

– Ти мене не любиш, не жалуєш... Бог із тобою!

– Гріх тобі так говорити! Я тебе не люблю!.. Сама ти знаєш, яка твоя правда! Чую – поцілувались.

– Гляди ж, – каже пані, – як ти не будеш по-моєму робити, то я вмру!

– Буду, серденько, буду!

XXII

Проходила я по всіх кімнатах – нема нікогісінько. "Се чи не од нас повтікали?" – думаю собі. Вийшла на рундук, – ніч місячна, зоряна. Стою та роздивляюсь; коли чую: "Здорова була, дівчинонько!" – як на струні брязнуло обік мене. Стрепенулась я, дивлюсь: високий парубок, ставний, поглядає, всміхається. І

засоромилась, і злякалась; стою як у каменю, оніміла, та тільки дивлюсь йому в вічі.

– Стоїш сама тутенька, – знов озивається парубок, – мабуть, не знаєш, куди йти?

– Якби не знала, то вас би спитала, – одмовила йому, схаменувшись трохи. –
Бувайте здорові!

Та швиденько в двері.

– Бувай здорова, серденько! – сказав мені услід.

XXIII

А пани все по покоях ходять. Молода у кожний куток зазирає, що й як. Забачила зіллячко за образами:

– Що це таке?

– Се баба божничок уквітчала.

– Що?.. То вона в тебе тут порядкує! Викинь те зілля, серце! Се вже зовсім по-
мужицькій.

– Добре, серденько.

Тоді вона його цілує:

– Голубе мій!

От, находились, наговорились.

– Що це, – каже пан, – що нікого нема? Куди се баба поділась?

– А бач, бач, – зацокотіла пані, – які вони в тебе порозпушувані! Схотіла, то й пішла.

– Та не де дінеться! Ось я її гукну. Та й кинувсь гукати:

– Бабо! Бабо! Бабо! – як той хлопчик слухняний. – Зараз, серденько, баба прийде, – говорить паніі, вмовляючи її.

– Та де вона була?

– Певно, щось робила, любко. Се моя вся прислуга.

– А де моя Устина? І вона ізучилась бігати, не питаючись? Устино! Устино!

Я стала перед нею.

– Де була?

– Ось у цій кімнаті.

Стала я знов за дверима: знов дивлюсь і слухаю.

XXIV

Увійшла бабуся старесенька-старесенька, – аж до землі поникає, та вся-усенька зморщена; тільки її очі чорні іще живуть і ясніють. Увійшла, тихенько ступаючи, вклонилась паніі та й питає:

– А що вам треба, пане?

Пані аж з місця зірвалась, що стара така сміла.

– Де се ти, бабо, була? Я тебе вже сам мусив гукати, – каже пан.

- Коло печі була, паночку: Ганні помагала, щоб добра вам вечеронька була.

Пан бачить, що вже жінка важким духом дише, а все не важиться він бабусю налаяти; лупа очима та кашляє, та ходить, – не знає, що вже йому й робити. Пані од його одвертається. Бабуся стоїть од порога.

- Що ж, вечеря готова? – питає пан уже хмурніше.

- Готова, паночку, – тихо і спокійненько одказує бабуся.

- Серце (до панії), може б ми повечеряли?

- Я не хочу вечеряти! – одказала пані, вибігла і дверима грюкнула.

- То й я не буду вечеряти, бабусю, – каже пан смутненько вже.

- То я собі піду. На добраніч вам, паночку!

- Іди. Та треба глядіти, стара, щоб я не бігав за тобою сам! – загомонів був на неї, та зараз і вгамувавсь, як бабуся йому на те звичайненько одмовила:

- Добре, паночку!

Вклонилась і пішла собі.

XXV

Ходив-ходив пан по кімнаті. Чутно йому, що пані плаче за стіною. "Боже мій! – промовив до себе, – чого вона плаче?" І так він те слово тихо, такеньки смутно промовив!

Не втерпів – пішов до неї; цілує, вмовляє. Чималу годину він її благав, поки перестала.

- А вечеряти не хочу, - каже панові. - Я на твої слуги - не то що - і дивитись не можу! Так із тобою поводяться, як із своїм братом... родичі та й годі!

XXVI

Сиджу сама у дівочій; сумно, тиша така... Ото життя мое буде! Всюди красне!..
"Тепереньки, - думаю собі, - наші дівчата наживуться без моєї пані! Веселенько та любенько ім укупці... А мені - чужа сторона, і душі нема живої..."

Коли щось у віконце стук-стук!.. Так я й згоріла!.. Сама вже не знаю як, а догадалась... Сиджу, ніби не чую.

Переждало трохи - знов стукає. Метнулась я та двері всі попричиняла, щоб пани не почули.

- А хто се тут? - питаю.

- Я, дівчино-горличко!

- Мабуть, - кажу, - чи не помилились: не в те віконце добуваєтесь!

- То ж бо й не в тее! Нащо ж і очі в лобі, коли не зочити кого треба!

- Не так-то конче й треба!.. Оце найшли розмову крізь подвійне скло!.. Гетьте! Ще пани почують! Та й одхилилась од вікна. А він таки:

- Дівчино! Дівчино!

- Чого се ти попідвіконню вкопався, Прокопе? - загомонів хтось потиху. - Он вечеря вже готова ще одколи, а вас нікого нема!

XXVII

Хтось уступив у сінці. Я відчинила, аж це бабуся.

- Здоровенька була, дівчино, - промовила до мене. - Просимо на вечерю, зозулько!

- Спасибі, бабуся!

- То й ходімо.

- Ось я панії спитаюся.

- Чого питатись, любко? То ж вечеря!

- Чи звелить іти.

Бабуся перемовчала хвилинку та й каже:

- То йди, моя дитино. Я тебе тутеньки підожду.

Пани сидять укупці любенько, веселенько; щось межи собою розмовляють. Я ввійшла, а пані:

- Чого сунешся?

- Пустіть, - кажу, - пані, мене повечеряти.

- Іди собі - вечеряй!

XXVIII

Пішла я за бабусею через двір у хату.

- Оце привела вам дівчину, - каже бабуся, вводячи мене в хату.

А в хаті за столом сидить Назар чорнявий і молодичка гарненька, жінка Назарова. У печі палає, як у гуті. Одсвічують весело білі стіни і божничок, вишиваним рушниць. ом навішений, квітками сухими й зіллям уквітчаний. З полиці миси, миски й мисочки, і зелені, й червоні, і жовті, наче каміння дороге, викрашаються. Усе таке веселе в тій хаті було, прибране, осяюче: і кужіль м'якого льону на жердці, і чорний кожух на кілку, і плетена колиска з дитинкою.

- Просимо до гурту! - привітали мене і вклонились.

- Може б, поруч зо мною така краля засідала, га? - каже Назар.

- Хіба ж ви тутечки найкращі, дядьку? - питаю. Сама озирнулась, аж той парубок уже тут, - з кутка на мене задивився, аж гаряче мені стало.

- А то ж ні? - каже Назар. - Придивись лишень до мене добре: то-то ж гарний! то-то ж хороший!

- Хіба поночі! - одмовила йому весело молодичка.

Славна була то жіночка, - звали Катрею: білявенька собі, трошки кирпатенька, очиці голубоцвітові, ясненькі, а сама кругленька і свіжа, як яблучко. У червоному очіпку, у зеленій юпочці баевій. Смішлива була й гордоватенька, а що вже шамкая! І говорить, і діло робить, і дитину колише; то коло стола її вишивані рукава мають, то коло печі її перстені блискотять.

- Ну, ну! - каже їй Назар, - коли б оце не галушки, я б тобі одказав!..

Тут-бо саме Катря його поставила на стіл миску з галушками.

Назар моргнув на мене.

- Не гріх тому добре повечеряти, хто не обідав!

Катря хоч і говорить, і жартує, а, здається, все чогось сумна і неспокійна. Бабуся, сидючи за столом тихенько й величненько, якусь думку собі думала. Тільки Назар пустує та вигадує, та регоче, поблискуючи перед каганцем зубами, а зуби, я ж кажу, як сметана! На того парубка я вже не дивилась.

- А що, пташечко, - питає в мене бабуся, - при молодій панії давненько служиш?

- Яка вона гарна! - закинула молодичка.

- Поможеться, що гарна! - гукнув Назар, - коли дивиться так, що аж молоко кисне!

Бабуся зітхнула важенько:

- Годі тобі, годі, Назаре!

- А наш пан такий звичайний, - заговорила молодичка, - він, мабуть, ізроду нікого не скривдив.

- Дай йому, боже, і пару таку! - промовила бабуся.

- Як то тепереньки нам буде! - смутненько каже молодичка. Зітхнула і задумалась. - Як то буде! - знов тихо вимовляє, дивлячись на мене, начеб випитувала очима.

А я мовчу.

- Буде, як господь дасть, голубко, - каже бабуся.

- Ну, що буде, те й буде, - ми все перебудемо! - гукнув Назар. - А тепер - до галушок берітесь. А ти, Прокопе, чому не йдеш? Пані тобі в око впала?.. Чи, може, ця краля?

Та й моргнув на мене.

– Нехай мені та пані й не сниться! – одмовив парубок, сідаючи проти мене. – Де вона й вродилась така неприязна!

Тоді молодичка до мене:

– Дівчино-серденько! Скажи нам усю щиру правдоньку, як душа до душі...

Та й спинилась. Всі на мене дивляться пильно... І парубок очей з мене не зведе. Якби мені не той парубок, то все б нічого, а при йому соромлюся та червонію, – трохи не заплачу.

– Дівчино! Лиха наша пані молода? – вимовить Катря.

– Недобра! – кажу їй.

– Господи милосердний! – крикнула. – Чуло мое серце, чуло!.. Дитино моя! – кинулась до колиски, схилилась над дитиною: – Чи того ж я сподівалась, йдучи вільна за панського! Вона вже й оком своїм нас пожерла!

Та плаче ж то так, – сльоза сльозу побиває.

– Не такий чорт страшний, як намальований! – каже Назар. – Чого лякатись? Треба перш роздивитись.

А вона плаче, а вона тужить, наче вже й справді її дитину пані своїм оком пожерла.

– Годі, голубко! – вмовляє Катрю бабуся. – Чого нам дуже тривожитись? Хіба над нами нема господа милосердного?

Парубок ані пари з уст; тільки куди я не гляну, усе на його погляд очима спаду.

XXX

Повечерявши, поблагословившись, біжу назад у будинок, а за мною:

– На добраніч, дівчино!

– На добраніч вам! – одказала та й ускочила в сіни. Увійшла в дівочу, – серце в мене б'ється-б'ється!.. Думаю та й думаю... що, як він вдивився в мене очима!.. І пані моя теж мені на думку навертається: ледве у двір ступила, вже всіх засмутила... І чого той парубок чіпляється?.. Бодай же його, який хороший!.. Місяць стоїть проти мене уповні...

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купити: <https://tellnovel.com/marko-vovchok/tvori>

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)